

A fogyatékoság fogalmának megjelenése a különböző korokban, és tudományterületeken

Tobak Orsolya

Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar
Védőnői Munka és Módszertana Szakcsoport
e-mail: tobako@etszk.u-szeged.hu

Kulcsszavak: fogyatékoság, előítélet

Összefoglalás

A dolgozat az autizmussal élő gyermeket nevelő családok életminőségét feltáró kutatómunka részeként készült, amelynek célja a védőnői gondozás hatékonyságának támogatása.

A tanulmány a fogyatékoság fogalmának különböző tudományterületeken való megjelenésével foglalkozik. Bemutatja a fogyatékosokról szóló legkorábbi tanulmányokat az őskortól napjainkig. Foglalkozik az előítéletek első megjelenésével, ezek okaival, valamint egyes tudományterületek megoldási javaslataival.

Próbáltunk feltárni minél több tudományágat, amely kapcsolatba kerül valamilyen formában a fogyatékkal élő emberekkel, a történeti- kultúraantropológiától a filozófiai, pszichológiai és vallási megközelítéseken keresztül.

A feltárást követően elmondható, hogy különböző korokban, egyes területeken MÁSt értenek a fogyatékoság fogalmán, amely erősíti a holisztikus szemlélet fontosságát.

*Egy tökéletes világban mindenki egészséges és boldog;
az emberek megértők és odafigyelnek egymásra.*

Egy tökéletes világban nincsenek betegek, nincsenek sérültek.

*Egy tökéletes világban mindenkinek egyformán lehetősége van arra,
hogy kibontakoztassa a benne szunnyadó tehetséget.*

De a mi világunk korántsem tökéletes...

egy fogyatékos

Bevezetés

Napjainkban egyre gyakrabban fordul elő, hogy a gyermek – számos ok miatt – valamilyen sérüléssel jön a világra. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy a születés utáni (postnatális) károsodások száma sem csökken jelentősen. Hazánkban a fogyatékkal élők száma évről-évre növekvő tendenciát mutat, a diagnosztika fejlődésének köszönhetően, azonban lehetőség nyílik ezek korai felismerésére és a beavatkozások minél előbbi megkezdésére.

Az értelmi fogyatékosokkal, autistákkal szemben rendkívül sok előítélet és sztereotípiát él, melyeknek hátterében általában a tájékozatlanság és a tőlük való félelem áll. Az időbeni felismerés mellett a védőnői gondozómunka hatékonyságához, ezeket a segítő és gátló tényezőket egyaránt számba kell venni. A társadalomtudományok egyik fontos tapasztalata, hogy a kialakult negatív attitűdök gátolják az együttműködést. Fontos, hogy elsődlegesen a segítő szakember hozzáállását változtassuk meg,

amely magával hozhatja a szűkebb és tágabb környezet pozitív viszonyulását a fogyatékkal élők felé. A problémák megoldására irányuló törekvések az elmúlt 10-15 évben felerősödtek. Fogyatékkal élők érdekeit védő jogszabály született, számos érdekvédelmi szervezet működik, egyre nagyobb teret kap az integráció. A közvélemény azonban még gyakran elzárkózik a fogyatékos gyermeket nevelő családoktól, az aktív segítő attitűd a népeség túlnyomó részében még nem jellemző.

„Az, hogy a jelenségek közül mi a normális és mi az abnormális, függ magukon a jelenségeken kívül azoktól az emberektől, embercsoportoktól, akiktől ez a meghatározás származik. Különböző társadalmi viszonyok, gazdasági és földrajzi körülmények között tehát mást tartanak az emberek normálisnak és mást abnormálisnak. ... Mindazok a jelenségek, amelyek társadalmi környezetben, társadalmi hatásokra jönnek létre, magukon viselik

az őket létrehozó társadalom értékítéletét: a társadalom vagy normálisnak, vagy abnormálisnak tartja azokat” (Illyésné et al. 1989, 34).

Az, hogy mit ért a társadalom fogyatékoságként, nagymértékben az egyes fizikai vagy szellemi képességeknek az átlagoshoz, a megszokotthoz való „formai” viszonyától, illetve az eltérő jelleg meghatározott értékelésétől függ. Az elmondottak értelmében a fogyatékoság leírható ugyan orvosi-biológiai alapon, de ez a tény csak a meghatározott társadalom érzékelési és értékelési mezőjén belül értelmezhető fogyatékoságként vagy nem-fogyatékoságként. A fogyatékoság nem tisztán tény ugyanis, hanem viszony és érték, és mint ilyen, a társadalmi értékelésből ered (Bánfalvy 2000.).

A fogyatékoság fogalma a különböző tudományterületeken

A fogyatékoság fogalmának számtalan definíciója létezik, ezek mindegyike tartalmazza a fizikai, szellemi vagy érzékszervi károsodásra utalást, némelykor ezek együttes halmozódásáról van szó. Nemcsak a fogalom tartalma, hanem a kifejezés és szinonimái is gyakran vitát váltanak ki: rokkant, sérült, fogyatékos, fogyatékosággal élő – vagy konkrétan megnevezve a károsodás fajtáját, vak, világtalan, béna stb. Amikor ezekről az emberekről beszélünk, akik ilyen hátrányokkal kénytelenek élni, kevésbé diszkrimináló, ha az állapotukra utaló jelzõt nem használjuk főnévi értelemben, így nem egy résztulajdonság jelöli az egész embert.

Mivel a magyarban még nem alakult ki egy- séges meghatározás a fogyatékosági szintekre, ezért röviden érdemes áttekinteni a nemzetközi szakirodalomban használt definíciókat.

Impairment – károsodás – egészségkárosodás, amely nem más, mint „az ember pszichológiai, fiziológiai szerkezetének, funkciójának bármiféle rendellenessége, esetleg hiányossága (hiányzó vagy sérült testrész, szerv)”.

Disability – fogyatékoság – módosult, csökkent képessége az ember bizonyos tevékenységeinek, valamint a szükségletek kielégítésében való korlátozottság.

Az ENSZ közgyűlése által 1993. december 20-án elfogadott 48/96 számú határozata, amely a fogyatékosággal élő emberek esélyegyenlőségének alapvető követelményeit tartalmazza, a fogyatékoság fogalmát a következőképpen határozza meg: „a világ tetszőleges országának bármely népességcsoportjában előforduló nagyszámú különböző funkcionális korlátozottság.”

Handicap – hátrány – „a károsodásból vagy fogyatékoságból eredő társadalmi hátrány; korlátoz-

za, esetenként meg is akadályozza, hogy az egyén betöltse, kortól, nemtől, társadalmi és kulturális tényezőktől függő normális, mindennapi szerepét” (1, 81-82.p.).

A környezeti feltételek között fontosak a fizikai környezeti feltételek, különösen az ember által alakított, létrehozott környezet, amely lehet - ma hazánkban leginkább ezt tapasztaljuk - akadályokkal, lépcsőkkel, szűk ajtókkal stb. teli, vagy lehet a fogyatékosággal élő emberek szükségleteihez is igazodó, mindenki számára alkalmas, kényelmes, tágas terekkel, lejtőkkel, a nem látók számára tapintható jelzéseikkel, a siketek által könnyen értelmezhető jelekkel, szimbólumokkal ellátott. (2)

Filozófiai megközelítés

Fukuyama X tényezőnek nevezi azt a tulajdonságot, ami megmarad akkor is, ha egy embert összes esetleges, véletlenszerű tulajdonságától megfosztunk, hogy megkeressük azt a jellemző emberi minőséget, amelynek minden esetben kijár a tisztelet. A morális választás, az értelem, a nyelv, a szociabilitás, az érzések és az érzelmek, a tudat és a tudatosság, mind olyan minőségek, amelyek az X tényezõt alkotják, s ezen részek komplex összjátéka - mely minőségileg több az alkotórészek egyszerű összegénél - eredményezi az emberi méltóság fogalmát. A részektől az egészig tett ugrás minőségi jellege itt is különösen hangsúlyozandó. Az emberi méltóság egy absztrakt fogalom, amely az egész emberi fajra egyetemlegesen jellemző, hiszen valamennyien birtokában vagyunk ezeknek a fajra jellemző tulajdonságoknak, még akkor is, ha ezekből nem egyenlő mértékben részesülünk, annak ellenére, hogy a lehetőség erre valamennyiünkben megtalálható (5, 341. p.).

Történeti és kultúraantropológiai megközelítés

A fogyatékosághoz való viszonya a mai embereknek abból az ősi félelemből táplálkozik, hogy egészsége sérülékeny, a társadalomban betöltött aktív szerepe időleges, s életük betegségtől megtörve, kiszolgáltatottan múlhat el. Ez előli szorongásukat háritással igyekeznek palástolni (1, 31.p.). A fogyatékosághoz való viszonyt minden korban az adott kultúra valláserkölcse és az adott társadalom gazdasági-technikai fejlettsége határozta meg. Európa keresztény kultúrájában középpontba került a sérült, elesett ember gyámolítása, de a hozzájuk való viszonyulás ellentmondásos volt: míg felkarolásuk magasra emelt erkölcsi tett volt, magát a fogyatékoságot valamilyen bűn következményeként, isteni igaz-

ságszolgáltatásnak vélték. A keresztény gyámoltás sokszor a jócselekedet eszközévé degradálja a sérült embereket.

Napjainkhoz közelítve, a 20. század fasiszta rémségei között megemlíthetjük az örökletes betegségben szenvedők kényszersterilizálását, az értelmi és fizikai fogyatékos gyerekek, a felnőtt értelmi fogyatékosok, munkaképtelenek programszerű legyilkolását, mint az „értéktelen élet” ideológiája mögé bújtatott gazdasági racionalizmust. Korunk törekvése a humanisztikus szemlélet érvényesítésére, és annak felismerésére, hogy ez az egyén és a társadalom számára kedvező módon lehetséges.

Tehát az egyén annyira tekinthető korlátozottnak, amilyen mértékben korlátozva van a szűkebb és tágabb társadalmi környezettel való interakcióiban. Ha a környezet nem áll támogatóan a fogyatékkal élő mellé, akkor az hátráltatja a sikeres rehabilitációt, alkalmazkodást, magabiztosság, önbizalom erősödését, és ezek együttesen idézhetik elő a szubjektív életminőség romlást. (1)

A fogyatékosok megítélése a különböző történelmi korokban

A társadalom fejlődése során az emberi közösségek különböző módon közelítették meg a fogyatékosokkal élő embereket. A történelmi korok kezdetén feltehetően a fogyatékosná vált ember elpusztult, „mert az ember csak a fizikai és szellemi képességei teljességének birtokában lehetett életképes a nehéz természeti körülmények között. Azok a fogyatékosokkal élő emberek pedig, akik a zord körülmények ellenére életben maradtak és boldogultak is, a régi korokban nagy tiszteletnek örvendtek. Az emberiség fejlődésével az életkörülmények is javultak. Egyre több fogyatékosokkal élő ember maradt életben, de még mindig egyéni tragédiának tűnt a fogyatékoság. Elsősorban azt látták benne, hogy a fogyatékos ember nem képes fizikai munkát végezni, nem képes a hadviselésben részt venni, ezért megélhetése bizonytalan. A fogyatékoság lényege tehát szociális, megélhetési problémának tűnt. Amikor a társadalom életében, a termelésben megjelentek a gépek, csökkent a fizikai erő jelentősége a munkafolyamatokban, akkor már a fogyatékosokkal élő emberek számára is elérhetővé vált a munkavégzés, a gépek kezelése.

A polgári társadalom kifejlődése során vált egyre elterjedtebbé a rehabilitációra való törekvés, továbbá a fogyatékos emberek ellátása megfelelő segédeszközökkel, valamint képzés, munkaképesség növelése, és ezáltal integrálásuk a társadalomba. Ebben az időben a foga-

tékos emberrel kapcsolatban a legfontosabb gondolat és törekvés az lett, hogy rehabilitálni kell őt.” (2)

A XX. század második felében a jóléti államok megjelenésével olyan gazdagság halmozódott fel számos országban, hogy ott képes a társadalom a fogyatékosokkal élő emberek megélhetéséről magas színvonalon gondoskodni, képes megoldani rehabilitációjukat.

Ekkor a fogyatékosokkal élők problémaérzékenysége már arra irányult, hogy más emberekhez hasonlóan érvényesüljenek emberi jogaik, pl. sok ember befogadó otthonokban él, ahol gondozóik kielégítik szükségleteiket. „Vannak járműveik, de nem képesek másokkal együtt utazni, be tudnak jutni színházakba, múzeumokba, hivatalokba, de talán csak a hátsó lépcsőn, nem a főbejáraton át.” (2) Az utóbbi évtizedekben előtérbe került az a törekvés is, hogy a fogyatékos embereket ugyanazon jogok illessék meg, mint ép társaikat. Ehhez hozzájárult az is, hogy az ENSZ 1948. december 10-én elfogadta az „Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát”, amelynek fő gondolata: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van” (2)

Vallás

Az *ősközösségi társadalmakban* élő népek fogyatékosairól hiteles adataink nincsenek. Az adott korszakban élők életmódjából következtethetünk arra, hogy voltak sérült gyermekek is. A sérülések vagy a bonyolult családi viszonyokból adódó öröklött, genetikai okokkal magyarázhatóak csoportjába tartoztak, vagy a létért való állandó küzdelem miatti szerzett fogyatékoságok közé. Számukat tekintve feltételezhető, hogy a felnőttkort csak az enyhébb fogyatékosokkal élő gyermekek éltek meg. Feltevések vannak arról is, hogyan viszonyultak a fogyatékos emberekhez: a legfeltűnőbb sérülések csodálatot és egyben félelmet váltottak ki. Mindezek nagy valószínűséggel a fogyatékosok elszigeteléséhez is vezettek, s sérült embert, vagy természetfölötti erőnek tulajdonítva állapotát tisztelték, vagy esetleg pont emiatt elpusztították.

A társadalom fejlődése az élet minden területére hatással volt, így a fogyatékos gyermekek életére is. Az *ókorban* sem voltak még módszeresen kialakított gyógyító-nevelő eljárások, de kísérletekről már vannak feljegyzéseink. A rendellenességek egyre feltűnőbbé váltak, s a fogyatékosok még jobban elszigetelődtek ép társaiktól.

A *középkorban* bekövetkező társadalmi változások kihatottak a fogyatékosok helyzetére is. Az egyház irányító hatalmát az emberi tevés-

kenység minden területére kiterjesztette, az egész nevelési rendszer átalakult. A vallásos világnézet az orvostudományra is hatással volt. A kereszténység a felebaráti szeretetet, az elesettek védelmét, támogatását és megsegítését hirdeti. A fogyatékosok felkeltik a szájalmat a vallásos emberekben, törek-szenek arra, hogy megvédjék őket az épek részéről érhető támadásoktól. A korra jellemző misztikus felfogás azonban ellentmondásos dolgokat takar: a legtöbb esetben negatív hozzáállás tapasztalható a fogyatékosok irányában, a sérült gyermeket az ördög művének tekintik. Az anyát, aki fogyatékos gyermeket szült boszorkánnyként üldözik. A kor iskoláztatási színvonala fel sem veti azt a kérdést, hogy a fogyatékos gyermekek is valamilyen oktatásban részesüljenek. A szülők sokszor elrejtik fogyatékos gyermeküket, környezetük elől is titkolják létezésüket.

A középkori európai keresztény társadalom-felfogás szerint például a szegények és a fogyatékosok is az Úr gyermekei, akiknek szerepük van a társadalom organikus egységének fenntartásában. A gazdagok ünnepeinek és multságainak egyik rituális eleme volt az, hogy maguk közé engedték a koldusokat, és az alamizsnanyújtás általában is keresztényi cselekedet volt, olyan tett, ami Istennek tetsző. „Ha nem lennének koldusok, adakozni sem lehetne” – mondták, s a koldusokat, a szegényeket és a fogyatékosokat a természetes világberendezés szükségszerű kellékeinek tekintették.

Medicinális megközelítés

Az orvosi modell a fogyatékos-ságot személyes problémának tekinti, amelyet egy egészségügyi körülmény okozott, és orvosi beavatkozással enyhíthető. A legfőbb meghatározás szerint a fogyatékos-ság képességsökkenés. A fogyatékos-ság mérésének legismertebb eszközei a fogyatékos-sági táblázatok, amelyek alapján meghatározzák a képességsökkenés fokát és mértékét.

Pszichológiai megközelítés

Ezen megközelítésben nem a fogyatékos-ság, hanem a fogyatékos személy áll a vizsgálódás közepontjában. Olyan személyekről, gyermekekről, fiatalokról, felnőttekről van szó, akik sérülésük, akadályozottságuk, fogyatékos-ságuk ellenére legfőbb jellegzetességük az emberi mivoltuk. A személyiség megismerésében a „mátság”, a „különlegesség”, az „eltérés” feltérképezésén kívül a közös emberi vonásoknak, szükségleteknek kell előtérbe kerülnie. A pszichológia a fogyatékos személy megismerését hangsúlyozza, ezért a definíciót az egész embert

meghatározó bio-pszicho-szociális összefüggéseket tartalmazó holisztikus szemlélet alakítja. Rogow a következőképpen definiálja a fogyatékos-ságot: „A fogyatékos-ságot tekinthetjük úgy, mint valakire jellemző személyiségjegyet, de nem engedhetjük meg, hogy a gyermekek életét determináló faktorrá válják.” (6)

Társadalmi megközelítés

A fogyatékos-ság társadalmi aspektusát általában az orvosi modellel összefüggésben mutatják be. A társadalmi modell a személy elválaszthatatlan attribútumának tekinti a fogyatékos-ságot, amelyet a fizikai, társadalmi környezet, társadalom szerkezete, és az előítéletek határoznak meg. Ez arra utal, hogy a társadalomnak a fogyatékos-sághoz vezető helyzetekkel kellene inkább törődnie, mint a fogyatékos emberek beazonosításával. Az orvosi modellhez közel áll a szociális jóléti modell, amely a hátrányos helyzet és a kirekesztődés következményeinek tekinti a fogyatékos-ságot, ennek értelmében a hátrány enyhíthető pénzügyi juttatásokkal, szociálpolitikai intézkedésekkel (3, 20.p.).

A fogyatékos-ság ebből a szempontból csökkent munkaképességet jelenti. A foglalkoztatás szempontjából hátrányos helyzetet, amely diszkriminációt kiváltó tényező is lehet. A mindennapos tevékenységet támogató intézkedések szempontjából a fogyatékos-ság többlet megélhetési költséget, támogatást, gondoskodást jelent (3, 79.p.).

Könczei György tudományos munkáiban szintén hangsúlyozza a társadalmi dimenziót a fogyatékos-ság megítélésében. A társadalom részéről érkező előítéletek, féligazságok korlátozzák a fogyatékos-ság élők társadalmi beilleszkedését. A sztereotípiák lerombolásában az első lépés lehet, hogy megpróbáljuk tájékoztatni az embereket. Tudatosítani kell a környezetben, hogy a fogyatékos személy nem beteg, csak „nem egészséges”. A meghaladott szemléletben az egészségesnek a fogyatékos az ellentéte, azonban, ha valaki nem „egzséges”, az nem feltétlenül beteg, csak bizonyos szempontból fogyatékos. Az egzséges dimenziói közül a fogyatékos csupán egy dolog. Azt is kimondhatjuk, hogy teljesen egzséges ember nagyon-nagyon kevés él. Az egzséges relatív fogalom, mert ha másokhoz viszonyítunk, mindig találunk hiányosságokat. (4)

Összegzés

A fent leírtak alapján jól látható, hogy a különböző tudományterületek, különböző korokban mást és mást értettek a fogyatékos-ság fogalmán.

Ez számunkra, a témával foglalkozó kutatók számára a holisztikus megközelítést erősíti. Nem elég csupán önmagában szemlélni a fogyatékos, hanem az emberrel kell foglalkoznunk. Azzal az egyénnel, aki önálló személyiség, meghatározott környezet-

ben, adott körülmények között, adott értékrendben él.

Ha ezt képesek vagyunk megvalósítani, akkor tudjuk igazán megérteni a fogyatékkal élők helyzetét, és tudunk segíteni a problémáik megoldásában.

Irodalomjegyzék

1. Kálmán Zsófia – Könczei György (2002): A Taigetosztól az esélyegyenlőségig, Osiris Kiadó
2. Dr. Chikán Csaba (2001): Esélyegyenlőség, fogyatékoság. Mozgáskorlátozottak Pest Megyei Egyesülete
3. Fogyatékosügyi tanulmányok III.: A fogyatékoság definíciója Európában. összehasonlító elemzés
4. Szabó Laura: A boldogság relatív – fogyatékoság és szubjektív életminőség. Szociológiai Szemle 2003/3
5. Fukuyama (2003): Poszthumán jövődönk: a biotechnológiai forradalom következményei. Bp.: Európa,
6. Illyés Gyuláné - Lányiné Engermayer Ágnes (1998): Gyógypedagógiai pszichológia. In.: Pálhegyi Ferenc (szerk), Tankönyvkiadó, Budapest
7. Statisztikai tükör I. évf. 17. sz. Fogyatékkal élők

The appearance of the idea of being disabled in different historical ages and areas of science

Tobak, O.

University of Szeged Faculty of Health Sciences and Social Studies,
Specialized Group For Health Visitors' Work and Methodology
e-mail: tobako@etszk.u-szeged.hu

Keywords: disabled, prejudice

Summary

This essay is a part of a research dealing with the life quality of the families raising up children living with autism; its aim to support the efficiency of the health visitors' nursing job.

The study deals with the concept of the deficiency appearing on different areas of science. It presents the earliest studies about the disabled people from the prehistoric age to our days.

It deals with the first appearance of prejudices, their reasons and the suggestions for solution at the different areas of science.

We tried to reveal as many disciplines as possible which get into contact with disabled people in some form or another, from historical-culture anthropology through philosophical, psychological and religious approaches.

Following the exploration it can be declared that in different ages different fields had different views on the concept of deficiency that strengthens the importance of the holistic view.
